

INNSPILL TIL NY KULTURMILJØLOV fra TATERNES LANDSFORENING

Halden 2023-01-31

Fra utvalgets mandat:

Samisk kulturmiljø og nasjonale minoriteters kulturmiljø. Utvalget skal vurdere om det er behov for særlige regler for å sikre at samisk kulturmiljø og nasjonale minoriteters kulturmiljø ivaretas på en god måte og i samsvar med Norges internasjonale forpliktelser.

Taternes Landsforening presenterte et innspill på samlingen den 8 januar 2023 i Miljøverndepartementet. Vi trekker her fram hovedpunktene fra denne presentasjonen:

Taterne/romanifolket/De reisende har hatt tilhold i Norge siden begynnelsen av 1500-tallet. I perioder har taterne vært synlige i lokalsamfunnene rundt omkring i Norge, men i motsetning til majoritetsbefolkningen (og noen av de nasjonale minoritetene) har ikke taterne satt særlige synlige spor etter seg i landskapet. Dette skyldes delvis livsformen, nomadisk tilværelse – det å stadig være på flytting, men også den forfølgelse som myndigheter og mange i storsamfunnet utsatte taterne for.

Vi vil med utgangspunkt i følgende sitat «overgrepene er ikke vår kultur, men en del av vår historie»

Midt på 1800-tallet ble det satt inn tiltak der vi fikk tellinger av taterbefolkningen, Fantefortegnelsen, og med Eilert Sundts store utredninger *Beretning Om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge*. (1850 ff). Som en følge av dette, ønsket myndighetene å sette inn tiltak mot taterbefolkningen.

I 1897 ble Omstreifermisjonen (seinere Norsk Misjon blant hjemløse)stiftet, og i inngripen med statlige myndigheter fikk de svært stor myndighet til å håndtere «tater-problemet». Med bevilgninger fra staten og fra innsamlede midler ble det gjennom noen år etablert en serie barnehjem, arbeidsleir for familier og arbeidsleir for voksne (med alkoholproblem).

To av stedene ble testamentert til «omstreiferne» av en av Norges rikeste menn, og drevet av Omstreifermisjonen.

Vi vil på denne bakgrunn se på kulturminnene etter taterne ad to veier:

- 1. Overgrepshistorien**
- 2. Taternes egne kulturminner**

Ad 1: Overgrepshistorien

Denne historien er i særlig grad knyttet til Omstreifermisjonens/Norsk Misjon Blant Hjemløses ulike institusjoner knyttet til dens håndtering av taterne:

- Svanviken; 1908, Eide på Nordmøre

- Lillegården Barnehjem: Innkjøpt av Omstreifermisjonen i 1897, og tatt i bruk i november 1901, innviet juni 1902; Eidanger, Telemark
 - Sørlandets Barnehjem, Greipstad;
 - Jacob Wallnums Barnehjem; 1921, Kopervik
 - Askviknes Barnehjem (etablert 1900), Os i Hordaland
 - Greipstad Barnehjem; (1929), Sogndalen, Vest-Agder
 - Eilert Sundts Barnehjem; (1918), Eidsvoll, Akershus
 - Bergfløtt arbeidskoloni; 1911, Lier, Buskerud
- Utover dette er det mange barnehjem rundt omkring i landet som har historier knyttet til behandlingen av taterne
- Skammens stein – Ris kirkegård. Et sterkt symbol på overgrepene gjennom sykehusene på taterne

Ad 2: Taternes egne kulturminner

Taternes livsform med stadige forflytninger ga få spor av det som majoritetssamfunnet tenker på som kulturminner. Til ut på 1900-tallet var det nok få faste bosettinger. Man hadde kanskje leid seg inn i et «vinterkvarter», og på sommerstid var man ute på vandring.

Da var det vanlig at grupper og familier samlet seg på såkalte «liggeplasser»/leirplasser – ofte litt utenfor lokalsamfunnene. Men gjerne knyttet til veien de vandret.

For taterne er det vi i dag kaller immaterielle kulturminner svært viktige. Ofte er familiehistorien knyttet til slike «usynlige» steder – liggeplassen som bare taterne selv vil forbinde med en historie.

Så skal sies at det finnes kulturminner som er mer lik eller identisk med storsamfunnets kulturminner. Som eksempel kan nevnes:

Løytnantsbrygga i Lærdal – som bærer tradisjoner knyttet til taterne

Fantebyen i Marker – en serie plasser langs den gamle bygdeveien nordøst i Rødnes. Her er det sterke tradisjoner om at taterne har bodd mer eller mindre fast. Det er bare ett hus igjen – Jørnehaugen.

Under Evje og Hauge på Rolvsøy i Rolvsøy var det flere familier som bodde på 1930-tallet.

Tater-Millas hus – er under fredning.

Hus der Stor-Johan bodde

Også noen naturforekomster er knyttet til taterne:

Fantesteinen på Sognefjellet

Vilhelmsnaret – dødsstedet til Vilhelm Korsgård

Tatertjern i Enningdalen

Taterløkka i Sponviken

Ser vi på registrerte kulturminner i Norge er det svært få kulturminner knyttet til taterne. Noe museer har gjort en innsats over år i dette arbeidet – Haugalandmuseene, Halden historiske Samlinger (Østfoldmuseene), Glomdalsmuseet og noen få andre. Det betyr at det i deres geografiske nedslagsfelt er registret en god del kulturminner knyttet til taterne.

Men skal vi kunne se det store bildet av slike kulturminner må det foregå en systematisk registrering og dokumentasjon av taternes kulturminner over hele Norge.

Dette betyr at i enhver sammenheng må det lokalt, regionalt og nasjonalt legges vekt på å spørre etter kulturminner knyttet til taterne før planer vedtas og utbygging skjer. I stor grad vil slike kulturminner ligge ute i landskap. Men ettersom tettsteder har vokst og vokser vil også slike kulturminner finnes blant eksisterende bebyggelse.

Flere registrerings- og dokumentasjonsprosjekter har vært gjennomført:

Haugalandmuseene har en (utdatert) hjemmeside: <http://batreisende.no/>

Foruten to rapporter og publiserte artikler:

[Romanifolkets kulturminne 2006](#)

[Romanifolkets kulturminner 2007](#)

[De båtreisende på Vestlandet – romanifolket som reiste sjøveien](#)

Halden historiske Samlinger hadde et flerårig prosjekt sammen med Bohusläns museum der det ble registrert kulturminner på begge sider av riksgrensa. Prosjektet kalt «Reisendekartet»/»Resandekartan» registrerte kulturminner i Dalsland, Bohuslän og Østfold.

Resultatet av arbeidet kan leses på hjemmesida til Reisendekartet:

<https://www.reisendekartet.no/>

På **Bohusläns museums** hjemmeside finnes fyldig materiale om Resandefolket. De har en fast utstilling «Möt resandefolket»»: <https://www.bohuslansmuseum.se/utställningar/mot-resandefolket/>

Om boplassen Snarsmon:

https://www.bohuslansmuseum.se/kunskapsbanken_bohuslans_historia/snarsmon/

Diverse artikler:

- [Resandefolkets kulturminnen på kartan.](#) (artikkel)
- [Varifrån kommer resandefolket?](#) (artikkel)
- [Vilka är resandefolket?](#) (artikkel)
- [Livet på vägen](#) (artikkel)

- [Cirkusliv](#) (artikel)
- [Tänkeboken 1512](#) (artikel)
- [Webbportalen Resandekartan](#) (artikel)
- [Broschyr om Resandekartan](#) (pdf)
- [Utvärdering av Bohusläns museums verksamhet med och om resandefolket](#) (artikel)

Glomdalsmuseet har et nasjonalt ansvar for å dokumentere og formidle taternes kultur og historie. Der er en stor, innholdsrik og flott utstilling: Latjo drom:

<https://glomdalsmuseet.no/latjo-drom>

Glomdalsmuseet har også drevet med registrering og dokumentasjon av taternes kulturminner, men dett arbeidet finner vi ikke lenke til i dag.

Økomuseum Grenseland som er en liten organisasjon som formidler historie på begge sider av riksgrensa i kommunene Dals Ed, Tanum, Strömstad og Halden. Her formidles og forvaltes 33 besøksmål – hvorav fire er knyttet til taterne/Resandefolket.

Se hjemmeside: <https://okomuseum-grenseland.org/>

Snarsmon: <https://okomuseum-grenseland.org/besoksmaal/snarsmon/>

Skojareberget: <https://okomuseum-grenseland.org/besoksmaal/skojareberget.html>

Vilhelms stuga: <https://okomuseum-grenseland.org/besoksmaal/vilhelms-stuga.html>

Vilhelmsnaret: Her ligger det foreløpig ikke ute noe på hjemmesida. Se Facebookside:

<https://www.facebook.com/profile/1586899815/search/?q=vilhelmsnaret>

Taternes Landsforening arbeider med et prosjekt for registrering av kulturminner.

Samarbeid natur- og kulturmyndigheter:

I vårt arbeid kan vi erfare at det kan være problemer knyttet til skjøtsel av kulturminner. Har naturvernmyndighetene først vært ute og vernet et område, kan det være (svært) vanskelig å få drevet skjøtsel på og rundt kulturminner. Dette ser vi som uheldig da opplevelsen ute i naturen blir redusert. Det må gå an å finne en balanse slik at kulturminnet kan oppleves samtidig som naturen vernes.

FORSØK PÅ EN KONKLUSJON:

Taternes kulturminner og historie må ses gjennom på to måter:

1. Overgrepshistorien – i stor grad knyttet til Misjonens og storsamfunnets behandling av taterne
2. Taternes egne kulturminner:

- Synlige kulturminner som f.eks. Jørnehaugen
 - «Usynlige» kulturminner knyttet til liggeplasser, vandringsveier etc.
 - Naturforekomster som store steiner, tjern/vann, sletter som ofte bærer navn etter folkegrupper – som f.eks. Fantesteinen, Tatertjærn, Taterløkka m.m.
3. Det må igangsettes en registrering på landsbasis for registrering også av taternes kulturminner – og fra andre Nasjonale minoriteter
 4. Alle myndighetsnivåer må pålegges å etterspørre denne type kulturminner (Nasjonale minoriteter) når tiltak planlegges
 5. I plan- og reguleringsarbeider skal det lokale og regionale nivået påse at slike kulturminner hensyntas
 6. Det må utarbeides planer for hvordan kulturminner knyttet til nasjonale minoriteter vernes – et utvalg viktige kulturminner
 7. Historiske miljøer må tas med på råd i slike sammenhenger – oftest går slike kulturminner «under radaren»*
 8. Og aller viktigst – organisasjonene knyttet til de nasjonale minoritetene må høres i alle slike sammenhenger.

*Å gå «Under radaren». Et eksempel er Arbeidstjenesten eneste gjenstående brakk på Ystehede i Halden. Denne er viktig av flere grunner – i denne sammenhengen var AT-leieren på Ystehede leir for de såkalte «erstatnings-jødene» (Displaces Persons) fra mai 1947 til høsten 1952 da den siste familien flyttet ut. Fra høsten 1945 til mai 1947 var den også leir for polakker. Kommune og fylkeskommune ga høste 2021 rivningstillatelse uten å ha undersøkt historien!